

KÁRPÁTI UKRAJNA: VERECKÉTŐL HUSZTIG

Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai

Szerkesztette: Fedinec Csilla

REGIO Könyvek

MTA TK Kisebbségkutató Intézet

mta**tk**ki

KÁRPÁTI UKRAJNA: VERECKÉTŐL HUSZTIG

Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai

Szerkesztette:
FEDINEC CSILLA

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2014

Szerkesztette:
FEDINEC Csilla

Lektorálta:
HORNYÁK Árpád és SZARKA László
(MTA BTK Történettudományi Intézet)

A projekt és a kötet megvalósulását támogatta:

Alapítvány a Kelet- és Közép-európai Kutatásért és Képzésért
Nyíregyházi Főiskola Kelet- és Közép-európai Kutatóközpontja

Európai Emlékezet és Szolidaritás Hálózat

EUROPEAN NETWORK
REMEMBRANCE AND SOLIDARITY

MTA BTK Történettudományi Intézet

MTA
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

Pro Renovanda Cultura Hungariae Program
„Dunatáji népek kutatása”

Balassi
Intézet

Terra Recognita Alapítvány

A borító a „Honvédeink birtokba vették Kárpátalját” című 1939/788. számú magyar világhíradó felhasználásával készült, a Magyar Nemzeti Digitális Archívum és Filmintézet engedélyével.

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet

© Szerzők, 2014

© Szerkesztés, 2014

© Fordítás, 2014

© Térképek, 2014

ISBN 978-80-8101-848-0

TARTALOM

„Kívánt emlékezet” (FEDINEC Csilla)	7
---	---

Revízió és autonómia

ZEIDLER Miklós A magyar revizionizmus és Kárpátalja	23
--	----

Jan RYCHLÍK Határrezsim Kárpátalján 1919–1939 között	37
---	----

Peter ŠVORC A kárpátaljai autonómia kérdése és a régió Magyarországhoz csatolása	46
--	----

VASAS Géza Az elaltatott alkotmány: a kárpátaljai vajdaság ügye 1939–1940-ben ..	71
---	----

„Hazafiak” és „hazaárulók”

B. STENGE Csaba Magyar hadműveletek Kárpátalján 1939-ben	91
---	----

Olekszandr PAHIRJA Út a paramilitáris szervezettől a fegyveres honvédelemig: a Kárpáti Szics	117
--	-----

Michal SCHVARC és Martin PEKÁR Szlovákia keleti határának kérdése 1938–1939 fordulóján a kárpátaljai autonómia és Cseh-Szlovákia felbomlásának kontextusában	155
---	-----

JANEK István A szlovák–magyar „kis háború” története és annak interpretációi a nemzeti történetírásokban	173
--	-----

Nagypolitika és kismemzeti érdekek

Dariusz DĄBROWSKI és Piotr CICHORACKI
Az 1939-es kárpátaljai események lengyel nézőpontból.....195

Ottmar TRAȘCĂ és Cornel GRAD
Kárpátalja kérdése a román dokumentumok tükrében, 1938–1939... 210

Olekszandr BOGIV
A kárpátukrán kérdés hatása a magyar–német viszonyra
1938–1939-ben245

Peter PASTOR
Kárpátalja kérdése a magyar–szovjet kapcsolatokban, 1938–1945261

Identitás és politika

Roman OFICINSZKIJ
A második világháború ukrán kiindulópontja: Kárpáti Ukrajna
történetének jelenkori nemzeti-hazafias interpretációs kísérletei285

Michael MOSER
Milyen nyelven beszéltek Kárpáti Ukrajnában: politikai
vagy nyelvészeti kérdés?296

CSERNICSKÓ István
Volosin nyelvi nézetei (nyelv)politikai kontextusban308

FEDINEC Csilla
„...önbizalmat jelentene...” Kárpátalja a revíziós időszak
magyar politikai retorikájában335

Térképek (SEBŐK László)353

A kötet szerzői365

Névmutató367

„Kívánt emlékezet”^{*}

Közép-Európában több olyan köztes teret ismerünk, amelyek se ide, se oda nem tartoznak, de mégis véres csatákat vívnak értük. Maguk a „bennszülöttek” autonómiára vágnak, ahelyett, hogy hol ide, hol oda csatolják őket, vagy felosztják a területet.¹ Ilyen köztes tér Kárpátalja² is.

Bár mind a közbeszédben, mind a magyar történeti szakirodalomban a régiót elsősorban „Kárpátaljaként” emlegetik, már maga a megnevezés is problematikus. A kérdés az, hogy mit kezdünk azzal az állapottal, hogy egységes régióvá csak a 20. században szerveződik, és hogyan különböztessük meg az 1918 előtti és utáni területet. Példának okáért a magyar szakirodalom egy vonulata szerint nem ildomos „történeti régióról” beszélni, mert ez azt sugallja, hogy Kárpátalja története Magyarország széthullásával kezdődött, előtte pedig, ezer évig, nem volt itt semmi. A történeti Magyarországon belül nem voltak történeti régiók, csak megyék, így ha valaki „Kárpátaljával” akar foglalkozni az 1918-at megelőző időszakban, akkor vagy a megyéket kell felsorakoztatni, vagy utalni kell az 1918 utáni regionalizálódásra, a „történeti” jellegre.³ S tegyük hozzá: a határok 1918 után sem voltak állandóak, az államfordulatok nem automatikus átemelését jelentették az ily módon képlékeny régióknak valamely új államalakulat keretébe. A régió, „Kárpáton-

* „Az emlékezet helyei a személyesen megélt és spontán módon ható emlékezet (vagyis a hagyomány) és a történelem (tehát a rekonstruált múlt) metszéspontján keletkeznek olyan pillanatban, amikor van még mire építeni az akart, az óhajtott történelmi emlékezést. Másként szólva, a múlt maradványaiból mesterségesen alkotott emlékezhelyek arra szolgálnak, hogy a kívánt emlékezet tartósan megszilárdítsa önmagát.” Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2000. 82. o.

¹ Példákat lásd. Peter Oliver Loew – Christian Pletzing – Thomas Serrier (Hrsg.): *Wiedergewonnene Geschichte. Zur Aneignung von Vergangenheit in den Zwischenräumen Mitteleuropas*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2006.

² A régió megnevezéséről történeti szempontból és a különböző nyelvekben lásd részletesen: Vehes Mikola et al.: *Kárpátalja évszámokban, 1867–2010.* / *Хроніка Закарпаття, 1867–2010.* (Studia regionalistica 3.) Ungvár: Hoverla, 2011. 9–12. o.

³ A mai régiók visszavetítése ugyanilyen gondokat vet fel más tájegységek esetében is, pl. Muravidék, Vajdaság, Bánság, Örség, Örvidek.

túl”, ukrán értelmezésben szintén nem csak a 20. század elejétől létezik, igaz, előtte ezer évig „megszállva” tartotta a mindenkori magyar állam.⁴

Ezt a fajta szétbeszélést felerősíti az a tény, hogy a két szaktudományosság, a magyar és az ukrán között gyakorlatilag nincs átjárás, mégpedig, megítélésem szerint, elsősorban nyelvi problémák miatt: az ukrán szakirodalomban nem látszik a magyar, és fordítva, illetve a másik nemzet szakirodalmának értelmezése is csak saját nyelven jelenik meg, eleve kizárva a diskurzus lehetőségét. Ebből a szempontból az első komoly szándék a falak lebontására a Kárpátalja 1938–1941-es kötet volt,⁵ amellyel kapcsolatban azonban felvethető az a kritika, hogy a szerzők egy kötetben belül is elbeszéltek egymás mellett. Holott tanulmánykötetről van szó, s nem egységes tartalmú könyvről, ahol a rendező elv a téma és a korszak, és a célkitűzés az volt, hogy megmutassuk a magyar tudományosság felé: az egyre erősödő ellenkező bizonygatás ellenére létezik az az ukrán szakirodalom, amelyik nem szélsőséges, amelyik megfelel a szaktudományossággal kapcsolatos kritériumoknak – amelyikkel lehetne értelmes párbeszédet folytatni.

Mi sem támasztja jobban alá Kárpátalja periférijellegét, mint az a tény, hogy többek között a kötetben közreadott magyar szerzőktől származó tanulmányok egyike a Teleki Pál-féle kárpátaljai vajdaság-tervezet történetét bontotta ki, de az a legfontosabb tény, ami ezt lehetővé tette, csak szűk körben ismert, továbbra sincs benne az úgynevezett tudományos köztudatban. Arról van szó, hogy Tilkovszky Loránt 1967-ben megjelent könyve⁶ megállapítja, hogy a Magyar Országos Levéltárban nagyon hiányos a vajdaság-tervekkel kapcsolatos iratanyag. Vasas Géza munkájának viszont az a tudománytörténeti jelentősége, hogy ugyancsak Tilkovszky nyomán kísérletet tett arra, hogy a Miniszterelnökség Nemzetiségi Osztályán összegyűjtött, majd

⁴ A két legszámasabb etnikum mellett ne feledkezzünk meg a régió többi lakosáról és „szempontjaikról” sem. Legújabb monografikus feldolgozások többek között: Paul Robert Magocsi: *The People From Nowhere: An Illustrated History of Carpatho-Rusyns*. Uzhhorod: V. Padiak Publishers, 2006; Юрій Левенець et al.: *Закарпаття в етнополітичному вимірі*. Київ: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008; Braun László – Csernicskó István – Molnár József: *Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján*. Ungvár – Beregszász: PoliPrint – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2010; Komoróczy Szonja Ráhel – Fedinec Csilla – Bányai Viktória (szerk.): *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmustól napjainkig*. Budapest: Aposztróf, 2013; stb.

⁵ Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közélet*. (Regio könyvek.) Budapest: Teleki László Alapítvány, 2004.

⁶ Tilkovszky Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938–1941*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967.

a Magyar Országos Levéltárban a „Kárpátaljai autonómia” feliratú dossziéba csomagolt és elveszettnek hitt hatalmas anyag nyomára bukkanjon, sikerrel. A teljes iratanyagot a Tilkovszky-mű megjelenésének évében az 1966-ban elhunyt Egyed Istvánnak, Teleki Pál jogászának örökösei az MTA Kézirat-tárának adományozták.⁷

2010-ben kétévi előkészítés után, magyar és ukrán szakemberek közös munkájaként megszületett a Kárpátalja 20–21. századi történetét feldolgozó kollektív monográfia.⁸ Ennek elsődleges célja a „tankönyvszerű” összefoglalás volt, mert külön-külön a két nemzeti szakirodalomban nem, de együttesen már létezik az a tudásanyag, amely ezt lehetővé teszi. Ez is fontos, bízalomépítő lépés volt azon az úton, hogy miközben tudatosan megkíséréljük lebontani a sokszor szélsőségesen negatív sztereotípiákat, megteremtődjön az a szakmai alap, amely most már nem csak a történetek lekerekítését teszi lehetővé, hanem az ütköztetést, az azzal való szembesítést, annak kibeszélését is, mi az, ami a másíknak fáj. A nemzeti történetírások eltérő hangsúlyai a fájdalmak megbeszélését korábban kizárták, mi több, inkább tovább mérgezték a viszonyt. A kötetről folytatott beszélgetésekben az egyik hozzászóló a következőkkel utalt saját olvasatában Kárpátalja periférijellegére, jelentéktelenségére: a revízió időszakában a Felvidékhez és Erdélyhez mégiscsak kellett a bécsi döntések, a Délvidék miatt meg föbe lőtte magát egy miniszterelnök, Kárpátaljához viszont nem kellett semmi.

Ez az a pont, amely elvezet bennünket a feltárandó konfliktus lényegéhez: ami a magyar történelemben perc-történet, az ukrán történelemben nemcsak a régió szintjén, hanem a nemzeti állameszme egészét tekintve – központi kérdés. A magyar revíziós törvények alapján a Felvidék, Kárpátalja, Kelet-Magyarország és Erdély, valamint a Délvidék is „elszakított területek”, amelyek közül a bécsi döntésekkel, azaz „békés úton” „az országgal egyesített területek” esetében „visszacsatolás” történt, a katonai akciókkal

⁷ Vasas Géza: Egy félbehagyott alkotmány. Kárpátalja autonómiájának ügye 1939–1940-ben. In: *Kárpátalja 1938–1941*, i. m. 157–215. o. Vö. Fedinec Csilla: Milyen legyen a ruszin autonómia? A kárpátaljai vajdaság ügye. *Magyar Kisebbség*, 15. évf., 2009/1–2. 106–120. o.; uő: Cum să fie autonomia rusinilor? Cauza voievodatului subcarpatic. In: Gidó Attila – Horváth István – Pál Judit (eds.): 140 de ani de legislație minoritară în Europa Centrală și de Est. Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Editura Kriterion, 2010 [2011]. 159–177. o.

⁸ Magyarul: Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010. Ukránul: М. Береш – Ч. Фединець (ред.): *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Ужгород: Видавництво «Ліра», 2010.

pedig „birtokbavétel”. Az érintett területek lakosságának etnikai hovatartozására egyik törvényben sincs utalás, minden esetben a vérségi kötelék és a haza iránti hűség motívumai jelennek meg, amit érthetünk a magyarokra és a nem magyarokra egyaránt. Kárpátalja volt az egyetlen nem magyar többségű etnikai terület, amelyre Magyarország a revízió során mégis igényt tartott, Teleki Pál ideájából kiindulva, gazdasági érvek alapján. Az ukrán történelem megközelítése az, hogy „megszállás” történt, az ukrainai történeti szakirodalomban leggyakrabban használt fogalmak: agresszió, annexió vagy annektálás, intervenció, megszállás.

Az 1919. szeptember 10-i saint-germaini csehszlovák kisebbségvédelmi szerződésben megígért autonómiát a München utáni, második Cseh-Szlovák Köztársaság törvényileg csak 1938 novemberében adta meg Kárpátjának. Párhuzamosan az október 6-i szlovák kormányalakítással, Ungváron is megtörtént a kormányalakítás. Sőt egy kormányváltás is megelőzte az autonómia-törvény kihirdetését. A Bródy Andrást követő miniszterelnök, Avgusztin Volosin irányítása alatt a helyi pártpolitikában megnyilvánuló „ruszin”, „orosz” és „ukrán” irányzat képviselői közül az utóbbiak erősödtek meg, a régió hivatalos neve az addigi Podkarpatszka Ruszról Kárpáti Ukrajnára változott, s 1938. március 15-én összehívták az első helyi parlamentet is, amely kinyilvánította az állami függetlenséget, egyidejűleg a magyar katonai beavatkozással. Ezzel a momentummal a mai ukrán történetírás kulcstényezőjévé vált a régió. A Szovjetunió szétbomlása utáni ukrán történetírás a szovjet történeti hagyományból pozitív tényként csak azt örökölte át, hogy a szovjet időszakban alakultak ki a mai Ukrajna határai, akkor még mint egyik szövetségi tagköztársaság határaiként. A történelem során önálló államisággal 1991-et megelőzően nem rendelkező Ukrajna hivatalos történetírásában mindazonáltal rendkívül hangsúlyos szerepe van az önálló államiságra való törekvésnek, s ebben a tekintetben két előképre hivatkoznak: az 1918–20-as polgárháborús időszakban létrejövő Ukrán Népköztársaságra, és az 1939-es Kárpáti Ukrajnára, bár mindkettő nemzetközi elismerés nélkül maradt.

A régió szerepével párhuzamosan beszélnünk kell az események bemutatásának különbségeiről is. Az eseményekkel kapcsolatos tömör magyar megközelítést jól foglalja össze Romsics Ignácnak a méltán bestseller *Magyarország története a 20. században* c. több kiadást megélt könyve, amelyben így fogalmaz: „a magyar hadsereg – kisebb harcok árán – 1939. március 15. és 18. között foglalta el Kárpátalját [...]”.⁹ Még a katonai beavat-

⁹ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest: Osiris, 2004. 246–247. o.

kozás pontos dátuma sem tekinthető „kanonikus” adatnak. Juhász Gyula nyomán a magyar történetírás többnyire a március 15-ikét emlegeti, noha már Karsai Elek,¹⁰ újabban pedig Ormos Mária a Kozma Miklós-monográfiában¹¹ autentikus források alapján egyértelműsítette a március 14-ét, s ezt támasztják alá a korabeli honvéd vezérkari jelentések,¹² illetve egyéb katonai források is. Egyetértek B. Stenge Csaba hadtörténész itt olvasható tanulmányában kifejtett álláspontjával: az események kezdetének március 14-ike tekinthető, amikor a magyar katonai akció elindult, záró dátuma pedig vagy március 16-ika, ameddig a jelentősebb harcok zajlottak, vagy pedig március 18-ika, amikor a magyar katonaság az utolsó hágót, a Jablonkait is elérte – bár szórványos összetűzésekre még március 20-áig sor került, immár a katonai vonalak mögött. Március 14-ike azért is fontos, mert a Volosin-kormány ezen a napon nyilvánította ki Kárpáti Ukrajna függetlenségét, amit másnap, március 15-én erősített meg a szojm az alkotmány elfogadásával.

A magyar történetírásban általános vélemény, hogy a reguláris hadsereg sikeresen végrehajtotta a parancsot, csekély veszteséggel leküzdötte az ellenállást. Pontos adatokat csak a magyar veszteségekről tudunk. Az ukrán szakirodalom azonban törekszik a kérdés részletes kibontására, hatalmas veszteségekről, a saját oldalán több ezer halottról beszél, bár a számok becslésen alapulnak, főként kortárs visszaemlékezések alapján, mindannyiszor említést tesznek a magyar katonaság kegyetlenkedéseiről. A harcok részletei tisztázásának szándéka és ebben az „elvárt” magyar szakmai közreműködés hiányának hangoztatása nemegyszer szélsőséges megnyilvánulásokba csap át, sőt, a kérdést a napi politikai csatározások témájává teszi. Elég, ha csak a vereckei magyar honfoglalási emlékmű körüli sokéves botrányorozatra emlékezünk, amely a magyar sajtón keresztül úgy jött át a magyar olvasók számára, hogy szélsőséges ukrán nacionalisták megakadályozzák, illetve rendre meggyalázzák a magyar történelem jeles eseményére való emlékezést és annak tárgyiasulását. Holott a történet nem a vereckei emlékmű elleni tiltakozással kezdődik, ez folyománya, ha úgy tetszik következménye az 1939 márciusával összefüggő eseményeknek, annak többek között, hogy a Verec-

¹⁰ Horthy Miklós 1939. március 13-án Hitlernek írott levéléhez fűzött megjegyzése: „A levél keltezése utáni napon, március 14-én éjjel a magyar csapatok megkezdtek Kárpát-Ukrajna megszállását.” Karsai Elek: *A budai Sándor-palotában történt*. Budapest: Táncsics, 1964. (2. kiad.) 363. o.

¹¹ Ormos Mária. *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941)*. II. köt. Budapest: PolgART, 2000.

¹² Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. [Nostra Tempora 7.] Galánta – Dunaszerdahely: Fórum Intézet – Lilium Aurum, 2002.

kei hágón az ezredforduló után feltáró munkákat folytattak az ukránok, hogy megtalálják és kihantolják a magyar hadsereg által 1939 márciusában állítólag itt lemészárolt szicsgárdistákat¹³ – Kárpáti Ukrajna védőit, és találtak is néhány sírt, amelyeket a szicsiek maradványaiként azonosítottak. Ettől kezdve magyar emlékmű ugyanezen a helyen – még ha egy korábban már létezett emlékmű újbóli felállításáról is van szó – nem csak a magyar történelmi emlékezet helye, hanem egyes olvasatok szerint az ukrán nemzeti hősök meggyalázása. Ma a Vereckei hágón két emlékmű áll egymás közelében – a magyar honfoglalási emlékmű, és egy a köznyelvben „szicsgárdista emlékműnek” titulált monumentum, amely azonban a valóságban semmilyen formában – sem külsőségeiben, sem pedig feliratában – nem utal konkrétan az 1939-es kárpátaljai eseményekre, hanem a felirata – Dmitro Tkacs akkori budapesti ukrán nagykövet ötlete alapján¹⁴ – megegyezik a Budapesten a Gellért-hegyen álló Szabadság-szobor új, az 1993-as átalakítás utáni feliratával:¹⁵ „Mindazok hősök emlékére, akik életüket áldozták Ukrajna függetlenségéért, szabadságáért és boldogulásáért.”¹⁶ Ez a megoldás azért született, mert 2008-ban volt remény arra, hogy a két emlékművet egyszerre

¹³ Az 1938 és 1939 fordulóján néhány hónapig Kárpátalján (Kárpáti Ukrajna területén) működő paramilitáris Kárpáti Szics nevű szervezet tagjai. A 16–18. században „szics”-nek nevezték a zaporozsjei kozákság mindenkori katonai és közigazgatási központját. A 20. század elejétől hazafias tűzoltó és sportegyesületeket szerveztek ezen a néven Galíciában, Bukovinában, Kárpátalján és a nyugati emigrációban élő ukránok körében. Ugyancsak a kozák múltat idézte fel az osztrák–magyar haderő Szics Lövészeknek nevezett ukrán légiója az első világháború időszakában. A Kárpáti Szics is hazafias társadalmi szervezetnek indult, amely az első perctől kezdve célként tartotta a militarizálódást. 1939 márciusában néhány száz felfegyverzett tagja szembeszállt a reguláris magyar hadsereggel Kárpátalja birtoklásáért. Az 1910-es évek utolsó harmadában a különböző ukrán katonai egységek, melyek az ukrán államiság mellett harcoltak, felépítésüket tekintve, a szakterminológiában figyelemmel voltak a kozák hagyományokra. Ezt a hagyományt tovább folytatta a Kárpáti Szics is. Lásd még erről Olekszandr Pahirja tanulmányát a kötetben.

¹⁴ Дмитро Ткач: *Зізнаюсь, я жив, живу, і дасть Бог житиму*. Київ: «Персонал», 2010. 134. o.

¹⁵ „Mindazok emlékére, akik életüket áldozták Magyarország függetlenségéért, szabadságáért és boldogulásáért.”

¹⁶ Magyar felirat nincs az emlékművön, az idézet mondat az ukrán eredeti szöveg fordítása: „На вшанування пам’яті героїв, які по жертвували своїм життям за незалежність, свободу та процвітання України.” *На Верецькому перевалі Закарпаття відкрито пам’ятник січовикам Карпатської України*. http://zaxid.net/news/showNews.do?na_veretskomu_perevali_zakarpattya_vidkrito_pamrzuoyatnik_sichovikam_karpatskoyi_ukrayini&objectId=1057404 (2014–08–07)

avatják fel a két ország képviselői a legmagasabb szinten, azonban a hosszas előkészítés után ez az elképzelés végül kudarcba fulladt.¹⁷

Kárpátalja történetének az 1939. márciusi eseményei túlmutatnak a regionális történelmen, a történet túlmutat önmagán, predesztinálja erre nemcsak az ismertetett kétféle, tartalmában és hangsúlyaiban élesen szembenálló, elkülönülő nemzeti narratíva, hanem az a kontextus, amelyet rendre kihagyunk, vagy csak félmondattal emlegetnek ezek a történetírások. Egyetlen példa erre: az akció katonai előkészítését nem csak a Rongyos Gárda tevékenysége jelenti, hanem a vele párhuzamosan zajló lengyel diverzáns akció. Jelképesnek gondolom, hogy a második világháború után ugyanúgy szovjet börtönben halt meg az ukrán politikai irányvonalat képviselő Avgusztin Volosin volt miniszterelnök, mint elődje, a magyar kollaborációval vádolt Bródy András, akit szovjet bírósági ítélet után kivégeztek.

A különböző nemzeti történetírások összessége ugyanarra a szintre emeli az 1938–1939-es, de különösen 1939. márciusi Kárpátalja-történetet, mint amit a közép-európai politikában annak idején betöltött. A tudományos eszmecsere lehetőséget ad a bizalomépítésre, lehetőséget ad az ütköztetésre, a szembesítésre, annak a kibeszélésére, hogy mi is fáj a másiknak. Azzal okozzuk a legtöbb bajt, hogy újra és újra megismételjük a tévhiteteket, a sztereotípiákat, hamis és kártékony mitológiát gyártunk.

Nem egy lokális történetről beszélünk, hanem egész Közép-Európát érintő válság gócpontjától. Az időszakban Kárpátalja a német, a lengyel, a román, a cseh/szlovák, a magyar, az ukrán és persze a szovjet politikai szándékok ütközőpontja volt, széles nemzetközi összefüggések gyűjtőkatlanja.¹⁸ Kárpátalja területe mindig is etnikai kontaktuszóna volt, találkozási hely,

¹⁷ Pozitív magyar példa, hogy 2009-ben a ma már Nyírtelekhez tartozó Varjúlaposon emlékművet állítottak az „üldözöttek, meghurcoltak, későbbi áldozatok tiszteletére”: „három alkalommal is gyűjtőtáboroként szolgáltak az itt található majorsági épületek: az I. bécsi döntés után 1939-ben ukrán nacionalistákat hoztak ide, a II. világháború kirobbanása után lengyel menekültek találtak itt átmeneti otthonra, majd 1944 áprilisában a zsidókat gyűjtötték itt össze, mielőtt az auschwitz haláltáborba szállították volna őket.” *A múltat idézték, de a jövőhöz szóltak*. 2009. július 31. <http://www.nyirtelek.hu/kultura/62-a-multat-ideztek-de-a-joev-hoez-szoltak?format=pdf> (2014–08–07)

¹⁸ Az alább következő összefoglalás alapvetően a *Kárpáti Ukrajna: hosszú viták a legrövidebb életű államról. Esettanulmányok a konfliktusok meghatározó narratíváiról* címmel 2012. november 16-án Nyíregyházán megrendezett nemzetközi konferencián elhangzottakra támaszkodik. A konferencia főtámogatója az Európai Emlékezet és Szolidaritás Hálózata volt, melynek feladata „a huszadik századi történelem megértési folyamatának támogatása a történelmi tények és a történelem

ahol az egyes nemzetek emlékezeti helyei egymást átfedik, akár a cseh–szlovák–magyar–német Dévén, Theben, Devín, Děvín, olyan Verecke. A városok akár Jeruzsálem, az egyiknek siratófal, a másiknak Jézus bölcsője, a harmadiknak a proféták pihenőhelye.

A két világháború közötti időszakban a magyar kormányoknak lényegében egyöntetű törekvése volt Kárpátalja megőrzése, illetve visszaszerzése. Erről szólt a ruszka krajnai autonómia 1918–1919-ben, azonban hatástalanul. Magyarország feldarabolása, beleértve Kárpátalja elcsatolását is, megrendítő hatással volt a nemzeti öntudatra. Az ország, amely alig egy emberöltővel korábban a honfoglalás millenniumát ünnepelte diadalmasan, most az áldozat szerepébe került, és veszteségeiről készített katalógust. Kárpátaljáról általában a vadregényes hegyvidékek és a gazdag erdőségek jutottak az emberek eszébe, valamint a magyar történeti hagyomány olyan, önmagukon túlmutató szimbólummá vált helyszínei, mint a Vereckei hágó vagy Munkács vára. A közgondolkodás nemigen akarta tudomásul venni Kárpátalja és a többi elcsatolt terület elvesztését, s egyfajta tagadásba menekült. A közfelfogás úgy tartotta, hogy a „Rákóczi népe” valójában visszavágyik Magyarországra, és nehezen tűri a „cseh rabságot”. A „hűséges ruszinok” nem kérnek Prága parancsaiból, s inkább a magyar állam atyai gondoskodását áhítják. A magyar külpolitika pedig felismerte, hogy Kárpátalja visszaszerzése nem csupán a magyarokkal rokonszenvező Lengyelországgal teremtett volna közös határt, hanem a Magyarországot összeszorító kisantant vasabroncsát is szét pattintotta volna. A határrevízió így külpolitikai programmá vált.

A területi revízió mértékét és módját illetően többféle koncepció létezett a két világháború közötti Magyarországon. A közvélemény túlnyomó része mindvégig az integrális revízióban reménykedett, s ezt tekintette ideális megoldásnak a kormányzat is. Ez természetesen magában foglalta volna Kárpátalja visszacsatolását is. 1938. november 2-án a német–olasz döntőbírói határozat révén Magyarország visszaszerezte Szlovákia és Kárpátalja déli, többségében magyarok lakta sávját. Az elégtétel keltette eufória egy időre az egész országot magával ragadta, de a magyar külpolitika irányítói már egész Kárpátalja bekebelezését sürgették Berlinben és Rómában. Eközben egymást követték a határincidensek, s megkezdődött a kárpátaljai bevetésekre, felforgató akciók végrehajtására szánt „szabad-

különböző nézőpontú ábrázolásainak többoldalú cseréje és megvitatása útján”. Ezúton fejezem ki külön köszönetemet Pók Attilának, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete igazgatóhelyettesének, az Európai Emlékezet és Szolidaritás Hálózat Intézőbizottsága tagjának a szervezésben nyújtott pótolhatatlan segítségéért.

csapatok” szervezése is. 1939. március közepén azután – a prágai német bevonulással párhuzamosan – a magyar Honvédség néhány nap leforgása alatt megszállta Kárpátalját, egyes alakulatai pedig az ekkor függetlenné váló Szlovákia területére is benyomultak. Kárpátalja ezzel, ha csak néhány évre is, újra magyar fennhatóság alá került.

Adolf Hitler kancellár már 1938 májusában elhatározta Csehszlovákia feldarabolását, azonban Cseh- és Morvaország kivételével a többi területről, így Kárpátaljáról sem döntött, feltételezhetően ez akkor még a lengyel és a magyar közreműködés mértékétől lett függővé téve. Magyarország kifejezte hajlandóságát a német–magyar együttműködésre, és akár a katonai erő alkalmazására. Németország Kárpátalja kérdését folyamatosan lebegtetten. Október elején támogatólag viszonyult a kárpátaljai autonóm kormány felállításához, ugyanakkor az ukrán politikai erők hatalomra kerülését szorgalmazta, s mindkettőt a lengyel–magyar határ lehetőségének minél inkább kitolása érdekében. Az ukránok voltak az egyetlen politikai erő, amelyik teljesen elutasította a magyar főhatóságot. Németország ráadásul Kárpátalja kérdésével egyszerre tudott nyomást gyakorolni Magyarországra, Lengyelországra, a Szovjetunióra és Romániára. Az első bécsi döntés után pénzügyi-gazdasági segítséget nyújtott a megkisebbedett podkarpatszka ruszi területnek, Huszton pedig konzulátust létesített. Németország kétszer is megakadályozta Magyarországot Kárpátalja lerohanásában, az 1938. november 19–21. közötti napokban és 1939. február 12-én. Az utóbbi meghiúsulása szerepet játszott a budapesti kormányválságban is. A február 14-én hivatalba lépett új miniszterelnök, Teleki Pál igyekezett némi távolságot tartani Németországgal, Kárpátalja megszerzésének kérdése azonban továbbra is napirenden maradt, a legfőbb indok a gazdasági szükségszerűségekre való hivatkozás volt. Március elején megszületett a döntés, hogy Magyarország akár a németek beleegyezése nélkül is megszállja Kárpátalját. Március 12-én azonban Németország megadta a hozzájárulást. Magyarország március 18-ra tervezte a hadsereg megindítását, a németek viszont ekkor már azonnali cselekvést követeltek.

Kárpátalja elfoglalása után a huszti német konzulátust nem számolták fel, Németország továbbra is figyelemmel akarta kísérni a történéseket a térségben. A konzulátuson keresztül ukrán közéleti személyiségeket menekítettek külföldre, hogy megóvják őket a magyar hatóságok megtorló intézkedéseitől. 1939 nyarán német követelésre engedték ki a varjúlapi táborból a fogvatartottakat, illetve a németek megtiltották, hogy a galíciai származású foglyokat átadják a lengyeleknek. Többségük Németországba távozott, ahol katonai kiképzésben részesültek. Németország mindvégig kézben akarta tartani

az „ukrán kártyát”. Magyarország pedig Kárpátalja ruszinok lakta részét is Németország szövetségeseiként tudta elfoglalni.

A magyar hadtörténet szempontjából világos, hogy Magyarország már 1938 novemberében komolyan tervezte a ruszin Kárpátalja elfoglalását, azonban a német támogatás kivárása ezt megakadályozta egész 1939. március közepéig. 1939 elején megkezdődött a Magyar Királyi Honvédség átszervezése, a területi gyarapodással új alakulatok felállítására került sor a visszatért területeken. A Kárpátalján folyó hadműveletek végrehajtására a Kárpát-csoportot állították fel Szombathelyi Ferenc tábornok parancsnoksága alatt. Az újoncokat februárban vonultatták be, márciusi bevetésükkor alig kiképzett állományról beszélhetünk csak, ráadásul az alakulatok még nem voltak teljesen feltöltve és felszerelve.

A hadműveletnek két fázisa volt: az első 1939. március 14–18. között Kárpátalja elfoglalása, a második pedig 1939. március 23-án szlovák területre történő behatolás, korlátolt célú előrenyomulás, azzal a hivatalos indoklással, hogy biztosítani kell az Ung folyó völgyében húzódó stratégiai fontosságú vasúti és közúti útvonalak megfelelő védelmét. Ez volt az ún. „kis háború”,¹⁹ amelynek cselekményei szoros összefüggésben állnak Kárpátalja Magyarországhoz csatolásával. 1939. március 14-én a szlovákok kikiáltották az önálló Szlovákiát, melyet március 15-én Magyarország formálisan elismert, párhuzamosan a Kárpátalja ellen megindított katonai akcióval. A kárpátaljai harcok bejeződése után néhány nappal a magyar csapatok ismét megindultak, mégpedig Szlovákia irányába, arra való hivatkozással, hogy a határ közelében fekvő ungvári vasútvonal nincs kellően biztosítva, így katonailag védhetetlen, ezért szükséges a területgyarapítás. Csáky István külügyminiszter úgy vélekedett, hogy ez csak lokális határvita, és mivel Kárpátalja határát

¹⁹ Janek István jelen kötetben olvasható tanulmányában így fogalmaz: „A »kis háború« elnevezés a szlovák sajtóban bukkant fel először, és egyetlen szlovák történész sem emelt kifogást az újságírói lelemény ellen, ami így lassan átment a köztudatba, illetve a szakmai fórumokon is használni kezdték.” Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy a kifejezés szerepel Kozma Miklós naplójában az 1938 őszi kárpátaljai diverzáns akciókkal összefüggésben: „Az lett volna helyes, ha rám bízák a teljhatalmú katonai parancsnokságot is. De az ügyet nem akartam hatásköri kérdés felvetésével veszélyeztetni, és előre rámutatni az előrelátható bajokra. A VKF 5. aktázott és módszerezett, igaz, hogy kisháborút lovastisztre vagy volt bandavezérre kellett bízni, mert jobban ért hozzá, mint más, mert ez volt a kenyere.” 1938. október 4-i bejegyzés. Vö. *Magyarország és a második világ-háború. Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez.* Zsigmond László (szerk., előszó) Ádám Magda – Juhász Gyula – Kerekes Lajos (összeáll., bevezető). 2. kiadás. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1961. 140. o.

korábban semmilyen dokumentum nem részletezte, így Magyarország nincs kötve ezekhez. A „kis háború” során Magyarország Szlovákiától elfoglalt mintegy hatvan kilométer hosszú és csaknem húsz kilométer széles sávot.

A magyar történetírás – tegyük hozzá: is, merthogy a szomszédaink is így vannak ezzel – érzékeny a szomszédok fogalomhasználatára az egyes (közösen megélt) történelmi eseményeket illetően, azonban bizonyos esetekben saját maga kevésbé körültekintő a fogalomhasználatában. Maradtak olyan területek, ahol nem merült fel még az igénye sem annak, hogy ezekről a kérdésekről érdemi diskurzus folyjon a rendszerváltás utáni időszakban. Tulajdonképpen ilyen helyzet áll fenn a „ruszin”, „rutén”, „magyarorosz” stb. népnévvel kapcsolatban, illetve a revíziós időszak területgyarapodásainak fogalmi leírásával is. Az ugyanarra a jelenségre vonatkozó különböző kifejezéseket vagy szinonimaként használják, vagy átveszik a korabeli hivatalos szóhasználatot, ezzel konzerválva az adott korszak célzatos szemléleti megközelítését. A ruszinok és/vagy ukránok kérdés nyelvészeti szempontból is megközelíthető. Multietnikus régióról van szó, ahol mindegyik etnikum saját nyelvét beszélte. A ruszin-ukrán etnikum esetében nem volt tisztázott az általuk beszélt (anya)nyelv megnevezése és annak mibenléte sem. Abban megvolt az egyetértés, hogy a ruszinok a „kisorosz” etnikumhoz tartoznak, abban viszont már komoly viták voltak, hogy a nyelvük önálló nyelv vagy a „keleti szláv hármasság” – az orosz, a kisorosz és a fehérorosz – egységes „orosz” nyelvét beszélik. A két világháború közötti időszakban Kárpátalján az „oroszhoz” közelítő nyelv számított a többé-kevésbé konszolidált standard nyelvváltozatnak – ezt tanították az iskolákban és használták a hivatalokban –, amely a valóságban nagyon távol állt a nép által a hétköznapiakban beszélt nyelvtől. A galíciai-bukovinai „nagyukrán” nyelv – amelyet egyébként, attól keletebbre, Szovjet-Ukrajna területén is elismertek – felé való orientálódás egyet jelentett azzal, hogy a régióban hivatalos „ruszin nyelv” a gyakorlatban immár a kárpátaljai beszélt népnyelvhez álljon közel. Ez egyben identitásválasztást is jelentett, ami a Volosin-időszakban abban is megnyilvánult, hogy ezt a „ruszin nyelvet” hivatalosan is „ukrán nyelvnek” nevezték.

Miután Kárpátalja Magyarországhoz került, erőteljes visszarendeződés ment végbe, az ekkor hivatalosan „magyarorosznak” nevezett nyelv, amely a Kárpátaljai Kormányzóság területén hivatalos státust is kapott, politikai megfontolásból ismét igen messze került a nép körében beszélt nyelvtől, sőt eltért attól a csehszlovák időszakban hivatalossá tett „ruszin nyelvtől” is, amelyik az 1930-as évek végéig erősen oroszos jellegű volt. Filológiai szempontból fontos ugyanakkor leszögezni, hogy a standard ukrán nyelv sem volt ezeknél a változatoknál sokkal közelebb az egyébként igen sokféle kárpát-

aljai dialektusokhoz. Ám a szomszédos Galíciában, valamint a Szovjetunióban, illetve a diaszpórában több tíz millióan beszélték a standard ukrán nyelvet, amelynek gyökereit nem Kárpátalján kell keresnünk, de az ehhez való közeledés szerves folytatása a Kárpátok két oldalán mindig is kétségtelenül meglevő nyelvi kapcsolatnak. A két út közötti választás így inkább politikai, mintsem nyelvészeti kérdés.

A magyar revízió történetének újragondolása az ukrán történetírásban megkezdődött már a Szovjetunió fennállásának utolsó éveiben, azonban az első írások, amelyek megpróbálták szakítani a szovjet hagyomány kitekert és torz szemléletével, még csak népszerűsítő jellegű fogalmazványok az 1980-as évek végén. Az 1990-es években a prímet a pátoszos újságcikkek viszik, valamint sora adják ki újra azokat a visszaemlékezéseket, amelyek korábban az ún. szabad világban, Nyugat-Európában vagy Észak-Amerikában jelentek meg, így a korabeli viszonyok között nehezen hozzáférhetők voltak. Az ezredforduló utánra datálhatók a komoly történeti kutatások. Az időszak negatív jelensége ugyanazon írásoknak, vagy írásrészleteknek különböző címeken való újra és újra hasznosítása, ám ugyanakkor üdítő jelenség a fiatal és tehetséges kutatók új nemzedékének jelentkezése. Természetessé válik a forráskritika, mások gondolatainak kritikátlan átvételét felváltják az ellenőrzött tényeken alapuló józan gondolatok, megkezdődik a mítoszok lerombolása. Ezek alapján ma már nem helyes „egynapos államról”, „bábállamról” beszélni, mint ahogy tévedés hinni az „emigráns” konspiráció-elméletben, miszerint, ha Galíciából nem jönnek Kárpátaljára a nacionalisták, akkor mindez nem történt volna meg. Avgusztin Volosint, Kárpáti Ukrajna miniszterelnökét sem lehet egyszerűen csak valamelyik totalitárius rendszer hívének kinevezni. Az ő általa követett politikai elv a kereszténydemokrácia volt. Mindemellett a Kárpáti Szics szervezete közvetlen előzménye volt, tartalmát és személyi összetételét illetően is, a második világháború időszaka sokféle diskurzust generáló Ukrán Felkelő Hadseregének. Kárpáti Ukrajna Magyarország általi megszállása pedig ukrán szempontból a második világháború tulajdonképpeni kezdete, nem kisebbítve ezzel 1939. szeptember 1-je tragikumát.

Különösen izgalmas az ukrán történetírásban a Kárpáti Szics (Szics Gárda) kutatása. A szervezet széles körű tudományos érdeklődés középpontjában van, magyar oldalról egyes megközelítések még mindig hajlamosak leegyszerűsítve csak „banditáknak”, „terroristáknak” tartani a tagjait. A két-féle, egymással nem érintkező diskurzus ily módon tovább erősíti az egymás iránti bizalmatlanságot. A Kárpáti Szics azután alakult meg, hogy Avgusztin Volosin lett a podkarpatszka ruszi terület miniszterelnöke. Nevét az első világháború időszakában az osztrák–magyar hadsereg Ukrán Szics Lövé-

szeknek vagy Szics Gárdistáknak nevezett légiójáról kapta. Bár társadalmi szervezetként jött létre, kezdetől fogva paramilitáris jellege volt. Megalakításában fontos szerepet játszott magyar oldalról a Rongyos Gárda bevetése és később a lengyel illegális katonai akciók megindítása, melyekkel a csehszlovák csendőrség és katonaság, az akciók diverzáns jellegéből adódóan, változó sikerrel tudta felvenni a harcot. Fontos hívó szó volt Kárpáti Ukrajna határainak megvédése. A szervezet legfőbb céljának a csehszlovák hatóságok segítségét tartotta a rend fenntartásában, az ellenséges kémtevékenység elhárításában és az illegális betörések elleni küzdelemben. 1939 januárjában Galíciából és Németországból érkezett ukrán katonatisztek irányítása alá került. A tagok között is voltak a Kárpátok túloldaláról a zöldhatáron beszivárgott önkéntesek, akik az ukrán nemzeti eszme fontos bázisát látták a hivatalosan is autonóm területté nyilvánított podkarpatszka ruszi területen megvalósulni.

A Kárpáti Szics létszámát a kutatók 10–15 ezer fő közé teszik, azonban közülük csak mintegy 2 ezren részesültek valamiféle alapszintű katonai kiképzésben, ők jelentették az egyesületi alapon működő szervezet katonai jellegű erejét. Azért fontos ezt hangsúlyozni, mert nem tényleges, képzett katonaságról volt szó, hanem egyenruhával is csak többé-kevésbé rendelkező, főként lelkes fiatalokról beszélünk, akik ráadásul fegyverekkel sem rendelkeztek. A csehszlovák törvények tiltották, hogy bárki fegyvert viseljen a hivatásos katonai alakulatok tagjai kivételével. Volosin miniszterelnök fontosnak tartotta a szervezet katonai jellegét honvédelmi szempontból, azonban nem támogatta a szicsek felfegyverzését a csehszlovák katonaság hajlandósága nélkül, hogy ezzel ne gerjesszen belső konfliktusokat is, az állandó külső nyomás mellett. A magyar katonai beavatkozás napjaiban a Kárpáti Szics vezetése honvédelemre szólította a lakosságot, a hazáért és a szabadságért jelszóval. A zűrzavarban a csehszlovák katonaság raktáraiból engedély nélkül megszerzett fegyverekkel ez a sereg szállt szembe a magyar reguláris csapatokkal, amelyik terroristákként bánt az ellenállókkal, s a katonai hadműveletek befejezése után is súlyos atrocitások következtek, többek között a szélsőséges módon fellépő magyar csendőrség részéről is.

A két világháború közötti időszakban Kárpátaljával kapcsolatban a lengyel politikát három alapvető tényező befolyásolta: baráti viszony Magyarországgal, a Csehszlovákia-ellenesség, de legfőbbképpen a saját államterületéről kiinduló ukrán nemzeti mozgalom visszaszorításának szándéka. Fontos lépés volt ezeknek a céloknak a megvalósításában a Csehszlovákiához tartozó Podkarpatszka Rusz fővárosában, Ungváron a lengyel konzulátus megnyitása 1928-ban. Az első bécsi döntés után, miután Ungvár magyar fennhatóság alá került, Lengyelország új konzulátust nyitott Nagyszőlősen, közel

Huszthoz, Podkarpatszka Rusz (vagy immár inkább Kárpáti Ukrajna) új fővárosához. A diplomáciai képviselő fő feladata az volt, hogy figyelemmel kísérje az eseményeket a régióban, különös tekintettel a katonaság mozgására, illetve az ukrán nacionalisták szervezetének, a félkatonai Kárpáti Szicsnek a tevékenységére, a hatalommal és a Harmadik Birodalom hírszerzőivel, a német katonai tanácsadókkal való együttműködésére. A konzulátus felderítést is végzett, széles körű ügynökhálózattal rendelkezett. Magyarország a diverzáns akciókat Kárpátalja ellen a komáromi tárgyalások napjaiban indította meg, hogy ezzel is nyomást gyakoroljon Csehszlovákiára. Erről a lépésről csak utólag értesítették a lengyeleket, akik erre, bár korábban elzárkóztak a Csehszlovákia elleni közös katonai akció lehetőségétől, azonnal diverzáns csapatokat szerveztek, melyek még a hónap folyamán bevetésre kerültek, és elsősorban stratégiai célpontok ellen intéztek támadásokat.

A kárpátaljai helyzet destabilizálását célzó magyar és a lengyel akciók megindítása nem közös elhatározásból eredt, a lengyelek utólag, és meglehetősen kapkodva szervezték meg azt, de beavatkozásukkal párhuzamosan katonai delegációt küldtek Budapestre, hogy a továbbiakban egyeztessenek az ügyben. Ezzel Lengyelország azt szerette volna elkerülni, hogy a lengyel–magyar határ olyan feltételekkel jöjjön létre, amit a Harmadik Birodalom diktál. Fontos tényező, hogy a lengyel akciók a komáromi tárgyalások megszakadása után, és az első bécsi döntés előtti időszakban kezdődtek el. A magyar diverzáns akciók rosszul előkészítettek voltak, a csehszlovák katonaság rendre visszaverte azokat. A lengyelek akciói jóval eredményesebbek voltak, azonban miután a magyarok a német tiltakozás miatt felfüggesztették a Rongyos Gárda tevékenységét, hiába állt készen 1939. január 5-én a prágai lengyel követségen a terv a diverzáns akciók folytatására, melyek végső célja nemcsak Kárpátalja (Kárpáti Ukrajna), hanem Kelet-Szlovákia Magyarországhoz csatolása volt. Miután Magyarország továbbra is hárító álláspontra helyezkedett, végül Lengyelország is letett arról, hogy német érdekektől független közös határa legyen Magyarországgal.

Miután 1939. március közepén Magyarország végül német beleegyezéssel, katonai erővel elfoglalta Kárpátalja (Kárpáti Ukrajna) területét, az ungvári lengyel konzulátus folytatta a hírszerző tevékenységet. Többek között május végén arról számolt be Varsónak, hogy az eltelt két hónapban a magyar uralomnak határozottan negatív hatása volt Kárpátalján, elsősorban amiatt, hogy Budapest meglehetősen szerencsétlen politikába kezdett a helybeli összes politikai erővel szemben, kivéve éppen a németekkel szimpatizáló ukránokat. A hivatalnokokkal, pedagógusokkal szembeni mérhetetlen bizalmatlanság is igen gyorsan ellenérzéseket váltotta ki. Mindezt csak tetézte az egyre súlyos-

bodó gazdasági helyzet, az életszínvonal gyors romlása. Az augusztusi konzulátusi jelentés pedig azt is megemlítette, hogy a magyar kormány a ruszinokat egyenesen alacsonyabb rendű embereknek tartja. A lengyel–magyar határ létrejött ugyan, de ezt ekkor Lengyelország nem könyvelte el sikerként.

Román szempontból nemzetközi szinten a müncheni egyezmény aláírása nemcsak Csehszlovákia felbomlásának kezdetét, hanem az európai egyensúly felbomlását, a magyar területi revizionizmus féken tartására 1921-ben létrejött kisantant végét is jelentette, megkérdőjelezte a versailles-i békerendszer fenntarthatóságát. A müncheni egyezmény a román kormány számára is fájdalmas volt, mert szertefoszlottak azok az illúziók, melyeket a román politika táplált az európai kollektív biztonsági rendszerrel kapcsolatban. Románia konkrét diplomáciai lépéseket tett annak érdekében, hogy a közös román–csehszlovák határt megőrizze, illetve Kárpáti Ukrajna Magyarország általi megszállását minden körülmények között megakadályozza. Románia berlini követsége utasítást kapott arra nézve, hogy felhívja a német külügyminisztérium figyelmét a román–csehszlovák közös határ fenntartásával kapcsolatos érdekazonosságra. Varsóval egyértelműen tudatták, hogy beavatkozása a kárpátukrajnai kérdésbe a román–lengyel szövetség elleni durva támadás. Ezzel szemben Varsó azzal érvelt, hogy egy esetleges ukrán állam létrehozása Kárpáti Ukrajnában komoly fenyegetést jelentene Lengyelország számára, ami elkerülhető a régió Magyarország általi megszállásával. Ezenkívül az október 18-i galaci találkozón József Beck lengyel külügyminiszter többek között felajánlotta Romániának, hogy csatolja el Kárpáti Ukrajna területéből a Tisza jobb partján a románok által lakott falvakat. Románia azonban ezt nem fogadta el, továbbra is elutasította Kárpáti Ukrajna magyar megszállását, mely helyzet saját fenyegetettségét növelte volna. 1939. március közepéig Románia viszonyulása Kárpáti Ukrajna kérdéséhez nem változott lényegesen. Amikor a magyar katonai beavatkozás bekövetkezett, Románia megnyitotta a határait a Kárpáti Ukrajna területéről menekülők előtt, kivéve a fegyvereseket, akiket kiadtak Magyarországnak. 1939. március 23-án megszületett a román–német kereskedelmi szerződés. Ettől kezdve a román külpolitika egyik fő célja az volt, hogy gazdasági téren nyújtott engedmények révén biztosítsa a maga számára Németország jóindulatát.

Egyetlen magyar politikus volt, az emigrációban élő Jászi Oszkár, aki az 1939 márciusi események után röviddel reálpolitikusként fogalmazott: „Ruszinszko csakis a többi szláv törzsek federációjában juthat új élethez, ez szerintem axiomatikusan világos. Ha nem most, úgy Oroszország fog egy ilyen megoldást egy generáción belül kierőszakolni. A nemzeti

ujjongásra tehát nagyon kevés ok volt...”²⁰ 1939 őszén a Molotov–Ribbentrop-paktummal a Szovjetunió számára már világos volt Kárpátalja megszerzése. Magyarország hadba lépése a Szovjetunió ellen ezt kétségtelenné tette, noha Moszkva felszínes ígéretei láthatóan elaltatták a magyar aggodalmakat. Moszkva egyedül az emigráns csehszlovák kormánynak tett ígéretet „tartotta be”, miszerint a népakarat kinyilvánítása dönt majd a terület sorsáról: 1944 őszén egy munkácsi moziban összehívott, a szovjet katonaság és elhárítás által szigorúan felügyelt küldöttgyűlést feleltették meg ennek a kíváncsúnak. 1919-ben a párizsi békekonferencia etnikai elvekre, a revízió időszakában Magyarország és az 1945-ös szovjet–csehszlovák egyezmény pedig a történelmi jogra hivatkozott: Magyarország „visszacsatolta” a két évtizeddel korábban „elszakított” részeket, a szovjet retorikai fordulat pedig – „újraegyesül ősi hazájával” – ezer évet lépett át.

A második világháború végén „Kárpátalja elcsatolását az ottani magyar lakosság az ellenállás minden külső jele nélkül vette tudomásul”,²¹ akárcsak a magyar kormány, amely Kárpátalja „bekebelezését” szintén tiltakozás nélkül elfogadta.²²

A kimondott/leírt szó felelősség, s ebben a szakmaiság lehet az egyetlen elfogadható kritérium. A történetírásnak nem kell a politikum szolgájává válnia, az álláspontok soha sem merevedhetnek le, hiszen mindig napvilágra kerülhetnek új tények, új források. A ruszin Kárpátalja kérdése nem csak Magyarország és Ukrajna számára fontos, hanem az egész közép-európai történelmet érinti. A különböző olvasatok mögött a ruszinok megítélésének változásai mindig is ott lesznek, noha magyar olvasatban mára már csak legendák lakói.

Fedinec Csilla

²⁰ Jászi Oszkár válogatott levelei. Összeáll.: Litván György, Varga F. János. Budapest: Magvető, 1990. 427. o.

²¹ Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest: Osiris, 2006. 89. o.

²² Uo. 99–100. o.